

กาแลบือซาร์ : ศูนย์กลางการค้าสำคัญก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ

จวีรัตน์ บัวแก้ว¹

บทคัดย่อ

กาแลบือซาร์ เป็นท่าเรือเก่าแก่ในอดีต ตั้งอยู่ที่ตำบลกะมิยอ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี ท่าเรือนี้มีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขาย เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปาหัง (มาเลเซีย) ปัตตาเวีย (อินโดนีเซีย) และจีน เป็นต้น กล่าวคือ ภายในพื้นที่มีเส้นทางน้ำซึ่งเหมาะสมแก่การเป็นเส้นทางค้าขายและยังมีของป่ามากมายที่ชาวต่างชาติต้องการซื้อนำกลับไปยังประเทศของตน บัจจ่ายเหล่านี้ส่งผลให้กาแลบือซาร์กลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการค้าทางทะเลภูมิภาคนี้ ในปัจจุบันยังคงพบหลักฐานในพื้นที่บริเวณนี้ เช่น เสากระโดงเรือปักจมอยู่ในบริเวณท่าเรือ เศษชิ้นส่วนเครื่องถ้วยชามจำนวนมากปรากฏอยู่ตามพื้นบริเวณท่าเรือ ซากเตาเผา 4 กลุ่ม ชิ้นส่วนเซรามิคจำนวนมาก เงินเหรียญจีนและอาหรับเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ กาแลบือซาร์จึงน่าจะเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องมาจากทำเลที่ตั้งของเมืองกรือเซะเกิดจากการงอกตัวของสันทรายชายฝั่งที่เกิดขึ้นภายหลังพื้นที่บริเวณกาแลบือซาร์

คำสำคัญ : กาแลบือซาร์ ลังกาลูกะ กรือเซะ เตเผาบ้านดี ของป่า เครื่องถ้วยชาม

¹ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) อาจารย์ภาคประวัติศาสตร์และศิลปะ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Kalaebesar : An Important Sea-trade Center Before the Rise of the Krusae Center

Jureerat Buakaeuw¹

Abstract

Kalaebesar harbour, once an old seaport, is located in Kamiyor Sub-district, Muang district, Pattani Province. In the past, this harbour was geographically suitable for sea-trades with foreign merchants from Malaysia (Kedah, Kelantan, Terangnu, and Pahang), Indonesia (Battavia), China, and many other lands. On the mainland, there were many inland waterways which conveniently provided trading routes. Furthermore, Pattani had a lot of forest products needed by foreign merchants who wanted to export them to their homeland markets. These factors all contributed to the rise of Kalaebesar as the region's key seaport center for commerce and culture.

At present, plentiful ruins can still be found in this area, including a mast of a large vessel buried in the shallow harbour area, traces of four brick-kiln sites, sherds of porcelain and ceramics, as well as Chinese and Arab coins. Thus, Kalaebesar should be considered the most important sea-trade center before the rise of the Kersae center during the 20th-21st century of the Buddhist era since the site of Krusea center itself came from the growth of coastal sand bar which probably had emerged very much later than the Kalaebesae seaport itself.

Key Words : Kalaebesar, Langasuka, Krusae, Ban Di kiln, forest products, porcelain

¹M.A.(History); Department of History and Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University

กาแลบิโอซาร์ : ศูนย์กลางการค้าสำคัญก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ

จวีร์ตัน บัวแก้ว

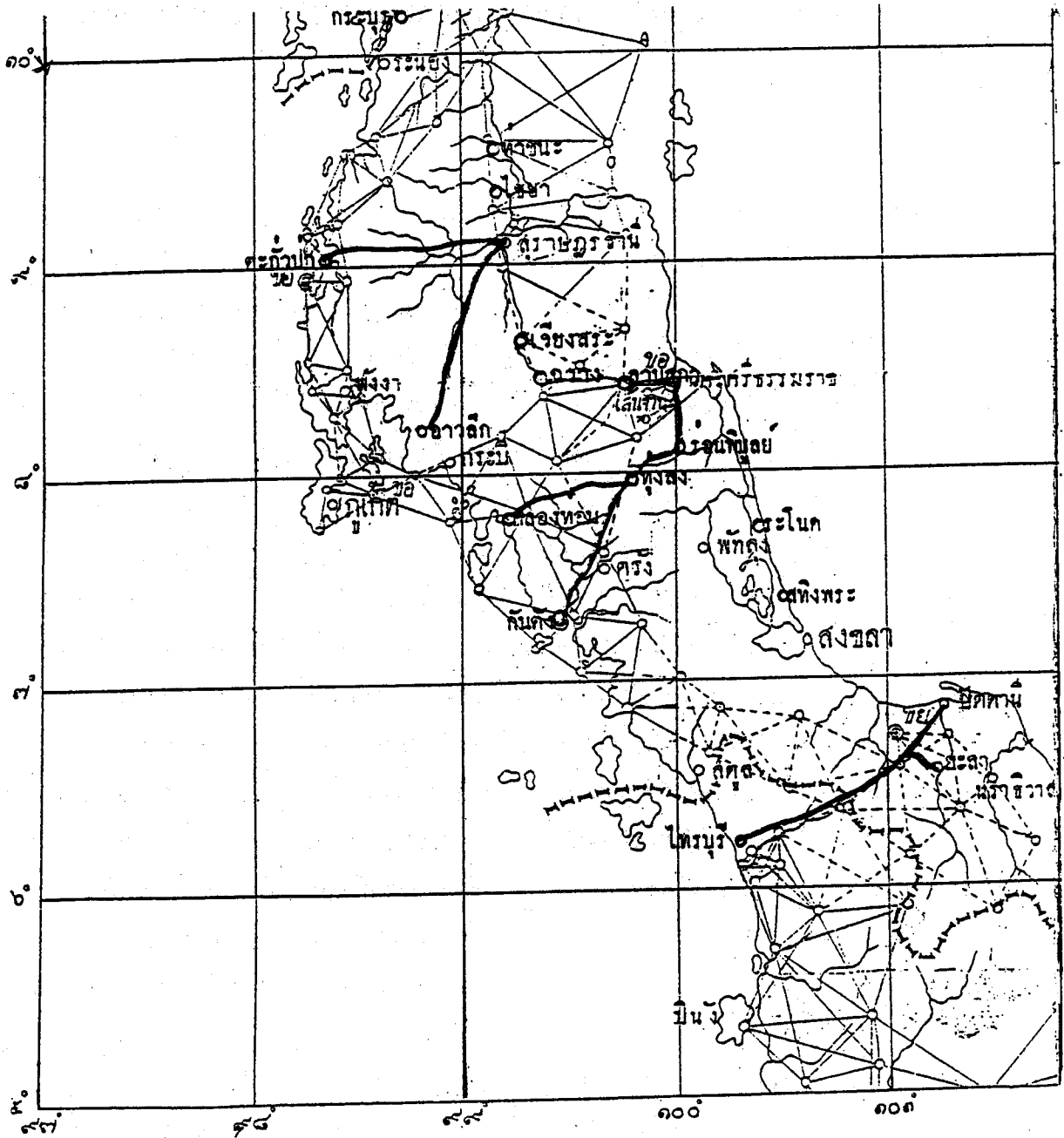
บทความนี้เป็นกรณีนำเสนอสมมุติฐานใหม่ ข้อมูลบางส่วนได้จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นเพราะไม่สามารถอ้างอิงหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์ ประกอบกับผู้เขียนเป็นนักวิจัยในโครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาแหล่งเครื่องถ้วยโบราณในจังหวัดปัตตานี" ซึ่งมีนายอำนาจ สมบัติยานุชิต นักวิชาการสถาบันศิลปะวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยได้สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนามในบริเวณบ้านดีบ้านกาแลบิโอซาร์ บ้านกรือเซะ ซึ่งเป็นแหล่งที่พบซากเตาเผาและเศษชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจำนวนมาก ทำให้ผู้เขียนตั้งสมมุติฐานบทความนี้ว่า กาแลบิโอซาร์ : ศูนย์กลางการค้าสำคัญก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ ข้อคิดที่เสนอในบทความนี้อาจจะไม่สอดคล้องกับแนวคิดของผู้รู้ท่านอื่น ๆ แต่อาจจะเป็นแนวทางให้มีการศึกษาค้นคว้าต่อ เกิดเป็นประเด็นใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปัตตานีในอนาคต

คำนำ

แหลมมลายูเป็นดินแดนระหว่างมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก มีภูมิประเทศแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ชายฝั่งด้านตะวันออก ซึ่งทับถมด้วยกรวดทราย โคลนตม เศษปะการัง ซากสัตว์-

ทะเลจากคลื่นลมและแม่น้ำลำคลองที่ไหลมาจากเทือกเขา ทำให้เกิดสันทรายที่น้ำท่วมไม่ถึงเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน ส่วนชายฝั่งด้านตะวันตกเกิดจากการเลื่อนยุบตัว มีลักษณะเว้าแหว่ง ประกอบกับท้องทะเลมีระดับลึกจึงมีการตั้งถิ่นฐานน้อยกว่าชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523 : 338 - 341)

สภาพภูมิศาสตร์ของแหลมมลายูเหมาะสมต่อการเดินทางติดต่อจากชายฝั่งทะเลด้านหนึ่งไปยังอีกด้านหนึ่งก็คืออาศัยแม่น้ำลำคลองอันเป็นเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร (Trans-Peninsula Route) เส้นทางที่สำคัญที่สุด 3 สาย คือ สายที่ 1 เป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างเมืองตะกั่วป่ากับไชยา และบริเวณรอบอ่าวบ้านดอน สายที่ 2 จากตรังมานครศรีธรรมราชหรือบริเวณใกล้เคียงโดยมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์รวมปลายทาง สายที่ 3 เป็นการติดต่อระหว่างเมืองไทรบุรีกับลังกาสุกะและยะลา จากเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรจากชายฝั่งด้านตะวันออกไปยังด้านตะวันตกทั้ง 3 สาย สามารถเดินทางเรือต่อไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณแหลมอินโดจีน ดังปรากฏรายละเอียดในแผนที่แสดงเส้นทางเดินบก (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523 : 77) ในรูปที่ 1

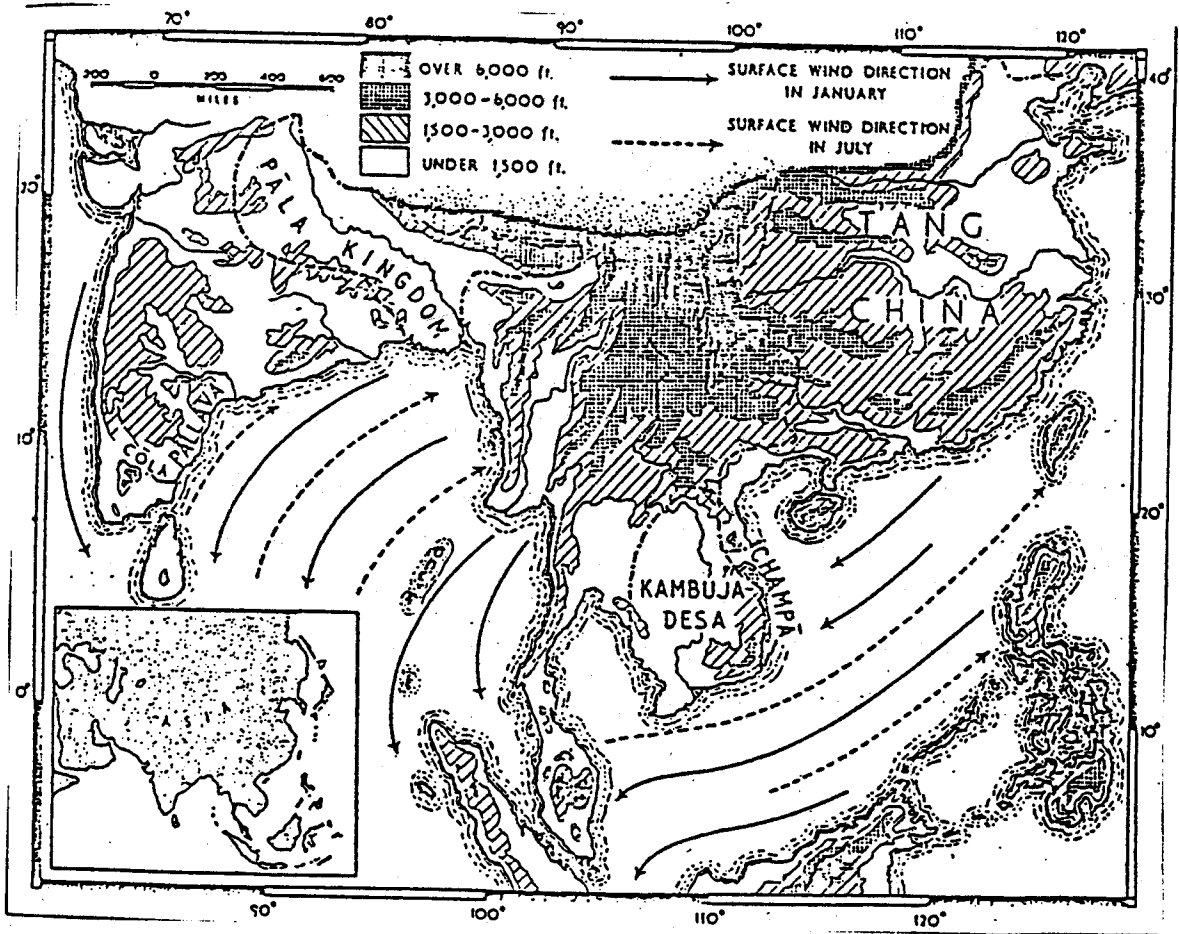

รูปที่ 1 : แผนที่แสดงเส้นทางเดินบกข้ามแหลมมลายู

ที่มา : ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ , 2523 : 68.

นอกจากนี้แหลมมลายูมีลมมรสุมพัดผ่านทั้งปี โดยแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนกรกฎาคม จะมีลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน และในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนมกราคม

จะมีลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน การเดินทางเรือระหว่างจีนและอินเดียจำเป็นต้องพึ่งกระแสลมมรสุมทั้งสองนี้เป็นหลัก (ดูรูปที่ 2 แผนที่แสดงฤดูกาลของลมมรสุมที่พัดผ่านคาบสมุทรมลายู)

รูปที่ 2 : ฤดูกาลของลมมรสุมที่พัดผ่านคาบสมุทรมลายู

ที่มา : Wheatley , 1961 : 18.

ปัจจัยเหล่านี้ ส่งผลให้แหลมมลายูเป็นเส้นแบ่งเขตอิทธิพลอินเดียกับจีนซึ่งเป็นประเทศที่มีความสำคัญทางด้านการค้า การปกครองและวัฒนธรรม เพราะการเดินทางค้าขายทางเรือในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำเป็นต้องผ่านแหลมมลายูเสมอ มีหลักฐานว่าสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 6 เทคนิคการต่อเรือยังไม่ดี เรือมีขนาดเล็ก และไม่สามารถใช้ประโยชน์จากกระแสลมมรสุมเพื่อการเดินเรือ จึงต้องเดินทางเลียบชายฝั่ง เกิดเมืองท่าค้าขายและสถานีการค้าขึ้นตามแนวชายฝั่งตะวันออกเช่น ไชยา ตามพรลิงค์ สทิงพระ และลังกาสุกะ เป็นต้น ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ 8-9 ศักยภาพในการเดินเรือเพิ่มมากขึ้น สามารถต่อเรือขนาดใหญ่ที่มีความแข็งแรงและทนทาน อีกทั้งยังรู้จักใช้ประโยชน์จากกระแสลมเพื่อการเดินเรือได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมืองท่าชายฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะลังกาสุกะก็ยิ่งเพิ่มบทบาททางการค้า นอกจากนี้ ลังกาสุกะยังมีพื้นที่ชายฝั่งที่มีลักษณะเฉพาะเหมาะต่อการเป็นท่าเรือธรรมชาติกล่าวคือมีแหลมโพธิ์เป็นแนวโค้งยาวออกไปในทะเลประมาณ 12 ไมล์เหมาะสำหรับเป็นที่พักจอดเรือเพื่อหลบลมมรสุมก่อนเดินทางไปอยุธยา เวียดนามและจีน หรือเดินทางต่อไปยังช่องแคบมะละกาและดินแดนที่ไกลออกไป (Teeuw and Wyatt, 1970 : 1) นอกจากนี้ยังมีพื้นที่มากพอเพียงแก่การปลูกข้าว และผลผลิตอื่น ๆ เพื่อเลี้ยงประชากร (Bougas, 1994 : 3)

ภูมิหลังของลังกาสุกะ¹

ลังกาสุกะเป็นหนึ่งในเมืองท่าที่สำคัญของชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่มีขอบเขตและสถานภาพของเมืองขึ้นลงตามกาลสมัย ชื่อลังกาสุกะปรากฏในเอกสารของชาวต่างประเทศหลายฉบับ หลักฐานที่กล่าวถึงลังกาสุกะที่เก่าที่สุดกล่าวว่าเป็นรัฐที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากอารยธรรมอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-7 จดหมายเหตุจีนชื่อ เหลียงชู (Liang-Shu) ซึ่งเขียนในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 13 รวมทั้งหนังสือสุยชู (Sui-shu) และไปซี (Pai-Si) ระบุว่าลังกาสุกะตั้งอยู่ในเขตจังหวัดปัตตานีปัจจุบัน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523 : 286) นอกจากนี้ชื่อลังกาสุกะยังปรากฏในจดหมายเหตุอาหรับ เอกสารอินโดนีเซีย และตำนานมะโรงมหาวงศ์ ตลอดจนศิลาจารึกบนผนังกำแพงด้านทิศใต้ของวิหารตันซอร์ในอินเดียใต้ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523:25) เป็นต้น หลักฐานดังกล่าวแสดงว่าลังกาสุกะมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศในฐานะที่เป็นเมืองท่าสำคัญทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของแหลมมลายู

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ส่งเสริมให้ลังกาสุกะเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญได้แก่สินค้าประเภทต่าง ๆ เป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติ ดังปรากฏอยู่ในรายการสินค้าที่นำเข้าและส่งออกจากรัฐลังกาสุกะดังนี้

รายการสินค้าที่นำเข้ามาและส่งออกจากเมืองลังกาสุกะ

ชื่อเมือง	สินค้านำเข้า	สินค้าส่งออก
มะละกาและยะโฮร์	ผ้าอินเดีย, ผ้าลินิน	ข้าว เกลือ ปศุสัตว์ สัตว์ปีก เสบียงอาหาร
ชวา	ไม้จันทร์	-
บอร์เนียว	ทาส การบูร สาอู ชัน	เหล็ก ทองแดง
สยาม	ทองคำ ข้าว เกลือ ดีบุก	ผ้าอินเดีย พริกไทยอย่างเลว
จามปา	ทาส ปศุสัตว์ ไม้เนื้อแข็งชนิดหนึ่งคล้ายตะขบฝรั่ง (Calamba wood)	-
จีน	ไหมดิบสีขาว-เหลือง เครื่องถ้วยชาม เหล็ก ทองแดง	พริกไทยอย่างดี การบูร ไม้จันทร์ ชัน เขาควาย
ญี่ปุ่น	ดาบญี่ปุ่น ไม้แกะสลักจากจีน ทองแดง	หนังกวาง ดีบุก ไหมจีน
ฮอลันดา	ผ้า กระจก มีด	พริกไทย ไหมจีน เครื่องถ้วยชาม
อังกฤษ	ผ้าอินเดีย	พริกไทย

ที่มา : Bougas, 1994 : 44

ลึงกาสะทิวมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อการเดินทางเรืออ้อมแหลมมลายูโดยผ่านช่องแคบซุนดาในหมู่เกาะอินโดนีเซีย มักจะพบกับอุปสรรคจากการปล้นสะดมของพวกโจรสลัดเสมอ นอกจากนี้ยังถูกเรียกเก็บภาษีจากเจ้าเมืองตามเมืองท่าต่าง ๆ รวมทั้งเสียเวลาในการเดินทาง เนื่องจากต้องรอดูมรสุมที่เหมาะสม ลึงกาสะทิวจึงกลายเป็นเมืองท่าที่ได้รับความนิยมมากที่สุดใน พ.ศ.1214-1238 (Wheatley, 1961 : 45) และได้รับการกล่าวขานว่าเป็นเมืองในสมัยทองของพุทธศาสนา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-14 โดยเป็น 1 ใน 5 เมืองพุทธศาสนาที่สำคัญในการเดินทางเรือของพระภิกษุจีนไปอินเดีย (อีก 4 เมืองคือเมืองศรีเกษตร (พม่า) ทวารวดี จามปา และศรีวิชัย) ดังปรากฏหลักฐานคือสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาที่แหล่งโบราณคดียะรังจังหวัดปัตตานีที่ร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีท่าสาป จังหวัดยะลา แหล่งโบราณคดีโคกอิฐ จังหวัดนราธิวาส เป็นต้น (อมรา ศรีสุชาติ, 2540 : 2)

ปัจจัยของการล่มสลายของลึงกาสะทิวเกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 15-20 เพราะการแผ่อำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยเข้าไปในแหลมมลายูประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 และการเข้าโจมตีซ้ำของพระเจ้าราเชนทรโจฬะแห่งรัฐอินเดียใต้ในพุทธศตวรรษที่ 16 (อมรา ศรีสุชาติ, 2540 : 2) จนกระทั่งพระเจ้าจันทรภาณุแห่งราชวงศ์ปทุมวงศ์ของอาณาจักรตามพรลิงค์ได้ร่วมมือกับอาณาจักรสุโขทัย เข้าครอบครองเมืองลึงกาสะทิวในเวลาต่อมา ทำให้ลึงกาสะทิวล่มสลายไปในที่สุด (Teeuw & Wyatt, 1970 : 3)

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติในเรื่องทำเลที่ตั้งของลึงกาสะทิวอันเนื่องมาจากการถดถอยของทะเลทำให้ชะวากทะเลตรงบริเวณนั้นตื้นเขินชายฝั่งทะเลเกิดสันทรายขึ้น แม่น้ำปัตตานีก็คดเคี้ยวยากต่อการออกสู่ทะเลได้ (ทิวา ศุภจรรยา และ กฤษณพล วิชพันธุ์, 2540 : 32) คัญภาพของการเป็นเมืองท่าค้าขายติดอันดับจึงถดถอยไป ผนวกกับมีสภาวะสงคราม เมืองที่อยู่ในขอบเขตอำนาจของลึงกาสะทิวก็แยกตัวเป็นอิสระ บางเมืองตั้งขึ้นใหม่ เช่น เมืองสาย เมืองโกตามลิลัย (แปลว่าเมืองที่มีป้อมปราการในป่ามะขาม ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี) จนกระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เจ้าเมืองโกตามลิลัยเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม ได้ย้ายศูนย์กลางของเมืองมาตั้งที่บริเวณบ้านกรือเซะ ตำบลตันหยงลูโละ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานีในปัจจุบันใช้ชื่อเมืองนี้ว่าปัตตานีดารุสลาม แปลว่า นครแห่งสันติ (อนันต์ วัฒนานิก, 2540 : 49) แต่ในเอกสารของไทยและต่างประเทศเรียกว่าเมืองปัตตานี²

ในบริเวณใกล้เมืองลึงกาสะทิวมีชุมชนที่สำคัญคือชุมชนบ้านดีเป็นชุมชนที่มีทำเลเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานเนื่องจากตั้งอยู่บนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำตอนล่าง พื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก มีลำน้ำไหลผ่านออกปากอ่าวปัตตานีได้สะดวก ชุมชนบ้านดีมีพัฒนาการมาจากเมืองท่าค้าขายที่กลุ่มพ่อค้าชาวจีนมาตั้งบ้านเรือนอยู่ ท่าเรือกาแลบือชาร์ซึ่งอยู่ในบริเวณชุมชนบ้านดีน่าจะเป็นศูนย์กลางที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในการขนส่งสินค้าระหว่างชุมชนภายในและชุมชนภายนอก ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 ดังจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

ชุมชนบ้านดี

ชุมชนบ้านดีตั้งอยู่บนที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำปัตตานีตอนล่าง (Lower Pattani Delta) (ทิว ศุภจรรยา และ กฤษณพล วิษณุพันธุ์, 2540 : 30) ซึ่งเป็นบริเวณที่แม่น้ำปัตตานีไหลแยกออกจากกันเป็นหลายสาขาแล้วออกเป็นรูปพัดและลำน้ำซึ่งปัจจุบันเรียกว่าคลองบ้านดีไหลผ่านหมู่บ้านลำน้ำนี้เป็นเส้นทางจากอ่าวปัตตานีเชื่อมกับกาแลบิโอซาร์ ลักษณะภูมิประเทศนี้เหมาะแก่การเพาะปลูกเนื่องจากดินอุดมสมบูรณ์ และมีน้ำจืดจากแม่น้ำปัตตานีเพียงพอ ในขณะที่เดียวกันก็เหมาะที่จะเป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเลเนื่องจากออกสู่ทะเลได้สะดวก โดยมีกาแลบิโอซาร์เป็นจุดศูนย์กลางการค้าในพุทธศตวรรษที่ 20-21 ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านดีประกอบอาชีพค้าขาย เพาะปลูก ทำภาคชนดินเผา เป็นต้น ซึ่งสามารถมองเห็นเศษภาชนะดินเผาปรากฏอยู่ตลอดแนวคลองบ้านดีและคลองปาเราะไปจนถึงบริเวณท่าเรือกาแลบิโอซาร์

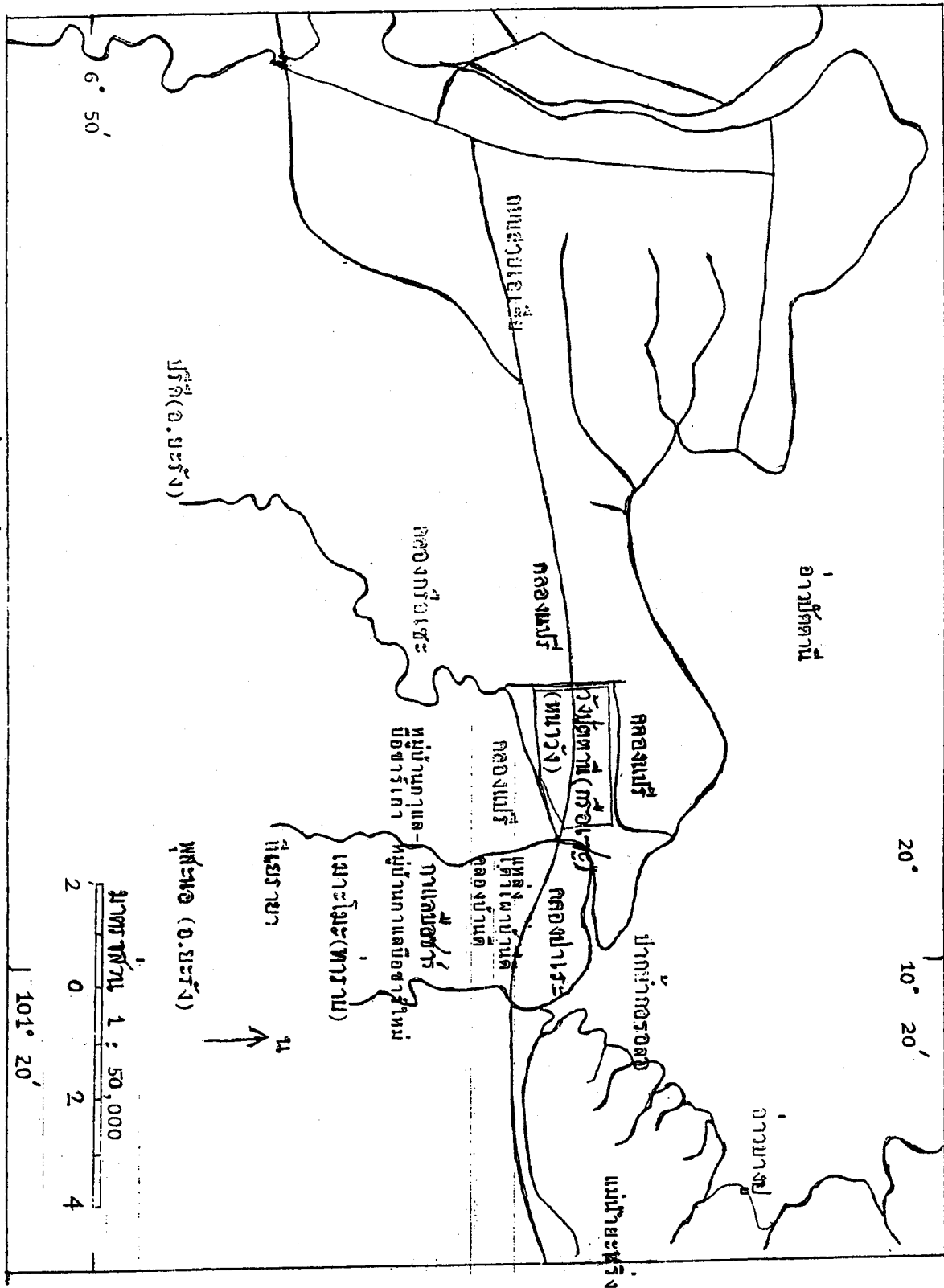
เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2536 นายธาราพงศ์ ศรีสุชาติ นักโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร ร่วมกับผู้เขียนซึ่งเป็นผู้ร่วมในคณะผู้วิจัยโครงการการศึกษาแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยโบราณในปัตตานี สถาบันศิลปะวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้ไปสำรวจสภาพเนินดินบ้านนายวงศ์ สุวรรณ เลขที่ 15 หมู่ที่ 3 ตำบลบราโฮม อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี บนพื้นที่ 15 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีซากเตาเผาปรากฏอยู่ชัดเจน

ที่สุด พบว่าบริเวณดังกล่าวมีเศษภาชนะดินเผาชนิดมีลวดลายกระจัดกระจายอยู่บนผิวดินจำนวนมากได้ใช้เครื่องมือแม็กนีโตมิเตอร์ สํารวจบนเนินดิน พบว่าบริเวณดังกล่าวมีเตาเผาโบราณ 4 กลุ่มเตา ดังรูปที่ 3 กลุ่มเตาเผาที่ 1 ตั้งอยู่ห่างจากตัวบ้านไปทางทิศใต้ประมาณ 10 เมตร สภาพเป็นเนินดินสูง 30 เซนติเมตร มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 4.70 เมตร ปรากฏร่องรอยของอิฐที่ถูกไฟเผาเป็นรูปโค้ง มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1.30 เมตร จากลักษณะของเครื่องมือแม็กนีโตมิเตอร์ พบว่ามีอีกเตาหนึ่งตั้งอยู่ใกล้กัน และอีกเตาหนึ่งไกลออกไปประมาณ 2 เมตร ในกลุ่มเตาที่หนึ่งนี้จึงมีเตาทั้งหมด 3 เตา

กลุ่มเตาที่ 2 อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างจากกลุ่มเตาที่ 1 ประมาณ 20 เมตร สภาพเป็นเนินดินสูง 45 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 2.50 เมตร มีร่องรอยของดินถูกเผาไฟเป็นรูปโค้ง สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เส้นผ่าศูนย์กลาง 1.80 เมตร กลุ่มเตาที่ 2 มีเตาเพียง 1 เตา

กลุ่มเตาที่ 3 ตั้งอยู่ห่างจากเตาที่ 1 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 30 เมตร สภาพเป็นเนินดินสูงประมาณ 50 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 1.70 เมตร ปรากฏร่องรอยของดินเผาไฟแตกหักอยู่เป็นกลุ่ม เนื่องจากถูกรถแมคโครกดทับจากการขุดบ่อเพื่อทำนาทุ่งกุลารด้า กลุ่มที่ 3 นี้มีเพียง 1 เตาเช่นกัน

กลุ่มเตาที่ 4 ตั้งอยู่ห่างจากเตาที่ 3 ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 10 เมตร ลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ปกคลุมด้วยต้นไม้รก ปรากฏร่องรอยแนวอิฐให้เห็น คาดว่าน่าจะเป็นเตาขนาดใหญ่

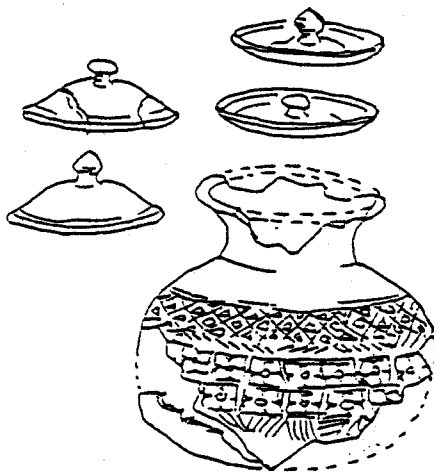

รูปที่ 3 แผนที่แสดงแหล่งเตาเผาบ้านตะรุเตาและหมู่บ้านกาแลบือฮาร์

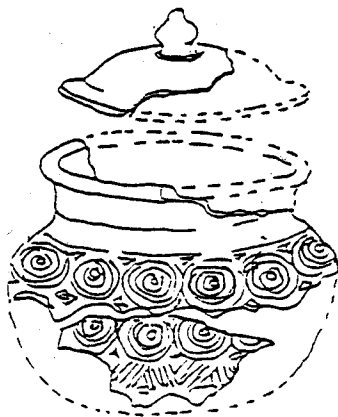
และจากการคำนวณค่าจากสัญญาณของเครื่องมือ
แม็กนีโตมิเตอร์ พบว่ากลุ่มเตาที่ 4 มีเตาจำนวน 2
เตา

จำนวนเตาที่ได้จากการสำรวจด้วยเครื่องมือ
แม็กนีโตมิเตอร์ ในครั้งนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า แหล่ง
เตาเผาแห่งนี้เป็นแหล่งผลิตภาชนะดินเผาที่มีขนาด
ใหญ่แห่งหนึ่ง นอกจากนั้นการสำรวจชุดค้นทาง
โบราณคดีของนายอำนาจ สมบัติยานุชิต และคณะผู้

วิจัยพบเศษเครื่องถ้วยจีน และเศษภาชนะชนิดเนื้อ
ดินธรรมดา (Earthenware) เป็นจำนวนมาก จึงเป็น
ไปได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้ต้องเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดิน
เผาเพื่อขายในท้องถิ่นหรือส่งออกไปขายในบริเวณใกล้เคียง
ภาชนะดินเผาเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นภาชนะดินเผา
ที่ใช้ในครัวเรือน (ดังรูปที่ 4) โดยแบ่งออกเป็น 2
ประเภท คือ

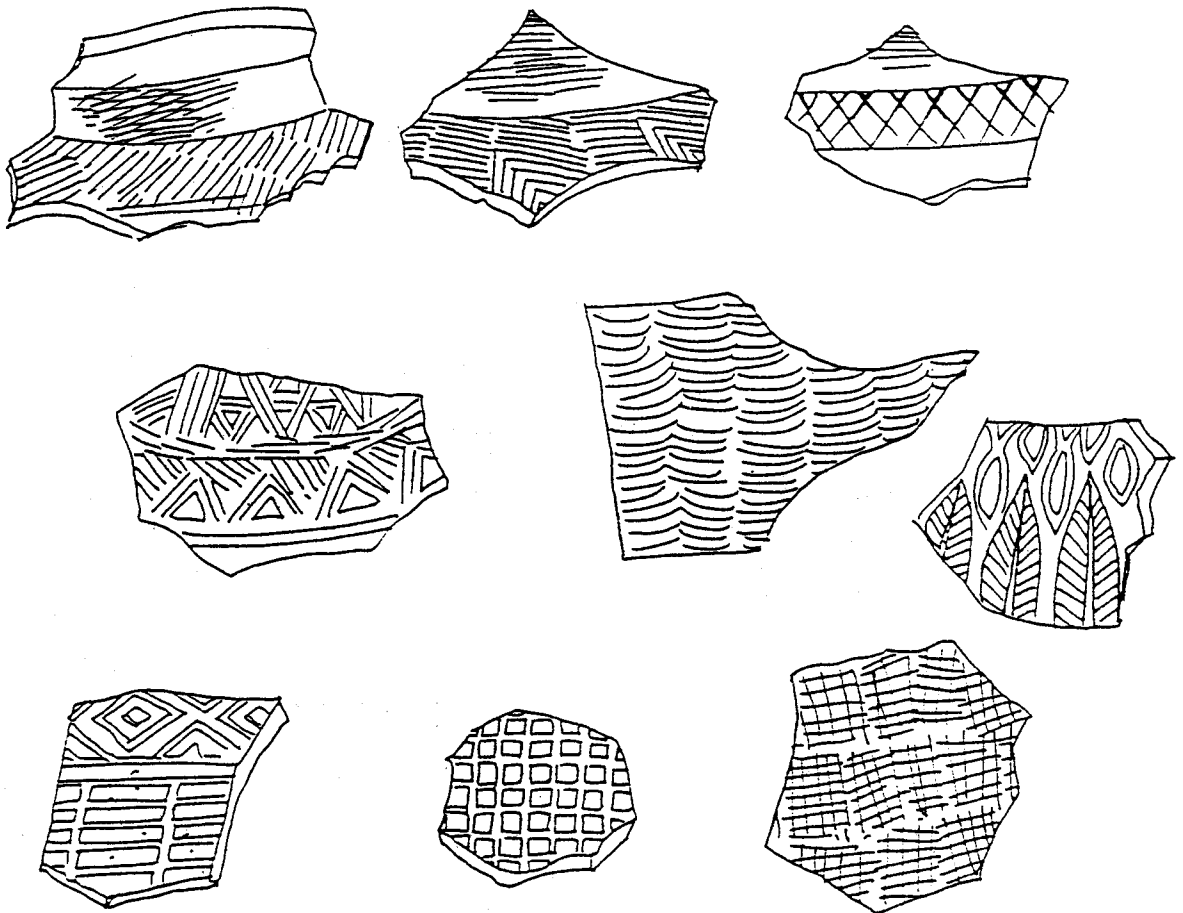
ภาชนะหุงต้ม มีฝาปิด
ประเภทหม้อข้าว
คอสูง ปากเล็ก
มีหลายขนาด

ภาชนะหุงต้ม มีฝาปิด
คอสั้น ปากกว้าง
ประเภทหม้อแกง
มีหลายขนาด

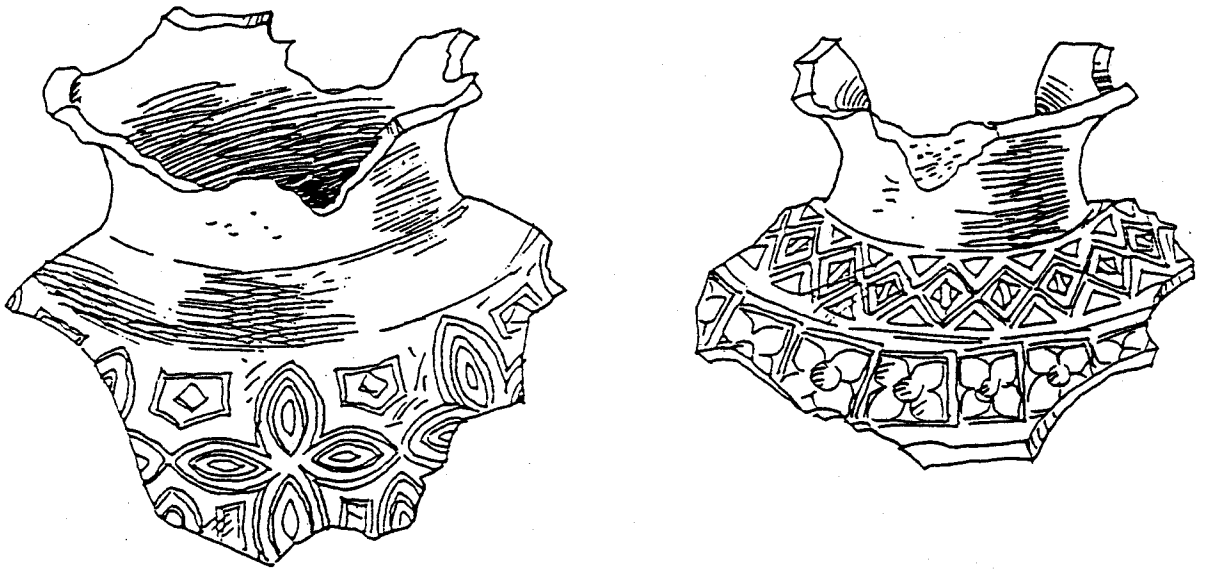
รูปที่ 4 : ลักษณะรูปแบบของภาชนะดินเผาของใช้ในครัวเรือนที่ผลิตจากเตาเผาบ้านดี

1. ภาชนะดินเผาชนิดไม่ตกแต่งผิว จะไม่มีลวดลายใด ๆปรากฏบนภาชนะ
2. ภาชนะดินเผาชนิดตกแต่งผิว ปรากฏลวดลายดังนี้
 - 2.1. ลวดลายเรขาคณิต ได้แก่ การประทับลายเส้นตรง เส้นโค้ง สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ลงบนภาชนะดินเผา ดังรูปที่ 5

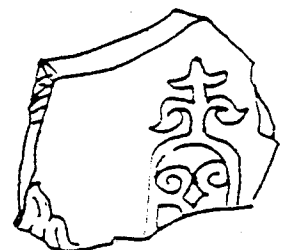
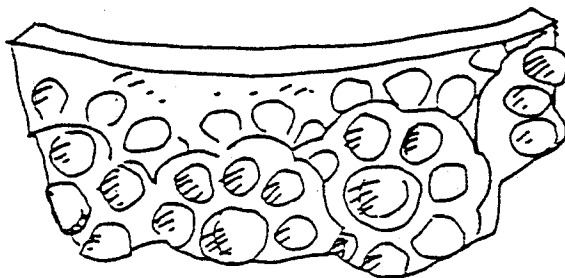
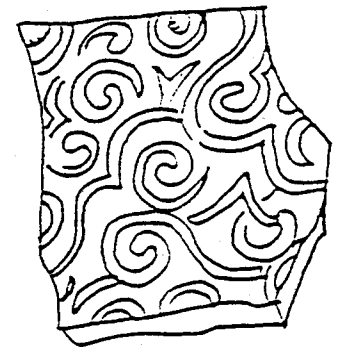
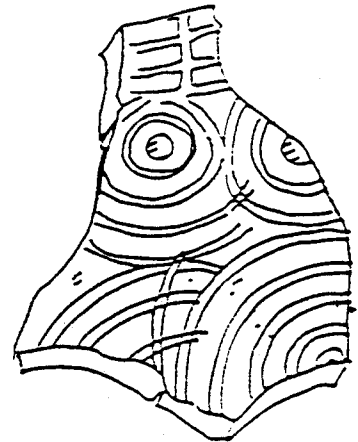
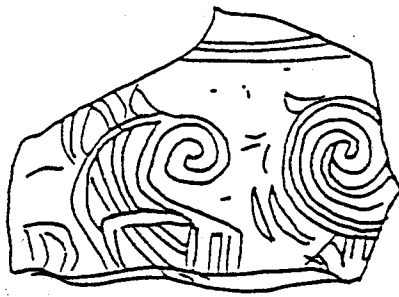
รูปที่ 5 : เศษภาชนะดินเผาลวดลายเรขาคณิต

2.2. ลวดลายพันธุ์ไม้ ได้แก่ ลายดอกไม้สี่แฉก ลายดอกพิกุล ลายดอกมะพร้าว ลายพุ่ม
เป็นต้น ดังรูปที่ 6

รูปที่ 6 : เศษภาชนะดินเผาลายดอกไม้สี่แฉก

2.3. ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายเฉพาะท้องถิ่น ดังรูปที่ 7

รูปที่ 7 : เศษภาชนะดินเผา ลวดลายเฉพาะท้องถิ่น

เศษเครื่องปั้นดินเผาอีกชนิดหนึ่งที่พบคือ Porcelain ซึ่งพบทั้งที่เขียนสีและลายคราม (Blue and White) และชนิดเคลือบเขียว (Celadon) สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่นำเข้ามาจากแหล่งอื่น ลักษณะของเศษภาชนะชนิดนี้คือ ลักษณะเนื้อดินละเอียด เผาด้วยความร้อนสูง จึงน่าจะเป็นเครื่อง

ถ้วยจากเตาศรีสังขลาลัย จังหวัดสุโขทัย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยราชวงศ์ชิงตอนปลาย กำหนดอายุได้ประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-25 เครื่องถ้วยชนิดนี้นำเข้ามาเพื่อการใช้สอยและเพื่อการค้า

รูปที่ 8 เศษภาชนะเครื่องถ้วยชาจีน ชนิดลายคราม (Blue & White)

ส่วนประเภทของโบราณวัตถุอื่นที่พบได้แก่ เศษโลหะ กระจุกสัตว์ซึ่งพบน้อยมาก เครื่องมือเครื่องใช้ ได้แก่ เวดินเผา³ ตุ่มถ่วงแห และตุ่มถ่วงอวน พบอุปกรณ์ของเล่นสำหรับเด็ก ได้แก่ ตุ๊กตา วัวดินเผา จากการสำรวจพื้นที่รอบ ๆ แหล่งเตาเผาได้พบเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณนาทุ่งซึ่งเป็นที่ดินของตระกูลสมานพิทักษ์ จะพบในปริมาณที่หนาแน่นมากเท่ากัน

บริเวณไหล่ถนนตรงกันข้ามกับบ้านนายวงศ์ สุวรรณ มีเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่เบาบาง สันนิษฐานว่าบริเวณที่เป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 42 ในปัจจุบัน น่าจะเคยมีเศษภาชนะดินเผาอยู่บริเวณคลองระบายน้ำ พบหม้อดินเผาทั้งทะเลและไหที่ถูกทุบแตก 1 ใบ พบเหรียญจีนและเหรียญอาหรับเป็นจำนวนมาก ทั้งชนิดสมบูรณ์และไม่สมบูรณ์

นายวงศ์ สุวรรณ เจ้าของบ้านซึ่งมีเตาเผา อยู่ในบริเวณพื้นที่ของตน นายพิชัย แก้วขาว ผู้รู้ในท้องถิ่น นายนิรยาลี นิมะมิ่ง และนางแวงสะปีเยาะ สมานพิทักษ์ เล่าว่า บริเวณริมคลองฝั่งตรงข้ามกับแหล่งเตาเผาเคยเป็นโกดังเก็บสินค้าและลี้กเข้าไปตามลำน้ำบ้านดียังมีแหล่งเตาเผาอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าแต่อย่างใด (สัมภาษณ์, 30 มีนาคม 2537) อาจกล่าวได้ว่า การพบกลุ่มเตาเผาหลายแห่งพร้อมทั้งเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่หนาแน่นตลอดแนวคลองบ้านดีไปจนถึงกาแลบือซาร์ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบ้านดีในฐานะผู้ผลิตภาชนะดินเผาเป็นอุตสาหกรรมส่งออกกับกาแลบือซาร์ในฐานะที่เป็นท่าเรือขนส่งสินค้าของชุมชนภายในออกสู่ดินแดนต่าง ๆต่อไป

กาแลบือซาร์ : ศูนย์กลางการค้าก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ

ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 กาแลบือซาร์เป็นท่าเรือแห่งหนึ่งที่ใช้ติดต่อค้าขายกับเมืองโกตามลิตซ์ย โดยใช้ลำน้ำสาขาของแม่น้ำปัตตานีไหลผ่านหมู่บ้านที่เยระยา ท่าเรือเกาะโมะ ท่าเรือกาแลบือซาร์ หมู่บ้านดี หมู่บ้านปาละ ออกสู่อ่าวปัตตานีที่ ปากน้ำกรอรรอ (ดูรูปที่ 3 แผนที่แสดงแหล่งเตาเผาบ้านดีและกาแลบือซาร์) ท่าเรือกาแลบือซาร์จึงเหมาะที่จะเป็นเมืองท่าขนถ่ายสินค้าระหว่างชุมชนภายในและชุมชนภายนอกได้โดยสะดวก อีกทั้งยังตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งเตาเผาบ้านดีซึ่งเอื้อต่อการลำเลียงเครื่องปั้นดินเผาออกสู่ตลาดได้โดยง่าย

เวเน เอ บูกัส (Wayne A. Bougas) ได้กล่าวถึงหมู่บ้านชาวจีน (KOTA CINA หรือ Chinese Quarter) ว่าอยู่ห่างจากคลองปริซึหรือกาแลบือซาร์ประมาณ 1.5 กิโลเมตร ตลาดจีนก็อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน (Bougas, 1990 : 121) ชาวจีนมีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและผลิตสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผา กระเบื้องดินเผา เพื่อขายให้ชุมชนใกล้เคียง เวเน เอ บูกัส (Wayne A. Bougas) ยังได้กล่าวถึงหมู่บ้านเบ็งกอลังบือซาร์ (Pangkalang Besar) หมายถึงหมู่บ้านกาแลบือซาร์ 2 แห่งคือ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นหมู่บ้านกาแลบือซาร์ใหม่ (หรือหมู่บ้านกาแลบือซาร์ในปัจจุบัน) และทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นหมู่บ้านกาแลบือซาร์เก่าซึ่งตรงกับคำกล่าวของนางมีเอเย โต๊ะโอะ ราชบุตรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านกาแลบือซาร์ใหม่แล้วว่า หมู่บ้านนี้(หมู่บ้านกาแลบือซาร์ใหม่)เกิดขึ้นภายหลังจากร่องน้ำบริเวณกาแลบือซาร์ตื้นเขิน จนเรือใหญ่ไม่สามารถเดินทางเข้ามาได้ ชาวบ้านจึงอพยพไปตั้งหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง คือ หมู่บ้านกาแลบือซาร์ใหม่ มีเพียงชาวไทยมุสลิมเท่านั้นที่ย้ายเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านใหม่นี้ ส่วนชาวจีนนั้นอพยพไปอยู่บริเวณบ้านกรือเซะและบริเวณใกล้เคียงที่ติดต่อค้าขายสะดวกกว่า (สัมภาษณ์, 16 ธันวาคม 2537)

จากการสัมภาษณ์ผู้รู้และชาวบ้านในพื้นที่ในการเก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น เกี่ยวกับชื่อหมู่บ้านที่สอดคล้องกับการเป็นเมืองท่าค้าขาย คือ หมู่บ้านที่เยระยา (แปลว่า เสากระโดงเรือ) ตั้งอยู่ ตำบลกะมิยอ ลี้กเข้าไปจากท่าเรือกาแลบือซาร์ นายวงศ์ สุวรรณ

เล่าว่า ในอดีตมีเรือสินค้าเข้ามาค้าขายแล้วเกิดอุบัติเหตุต้องทอดสมอเพื่อซ่อมเรือ เมื่อลำน้ำตื้นเขินจึงไม่สามารถนำเรือกลับไปได้ ปล่อยให้เรือล่มเหลือแต่เสากระโดงเรือจมอยู่ในลำน้ำใกล้หมู่บ้านที่เยระยา คำบอกเล่านี้ตรงกับชื่อชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับท่าเรือกาแลบิโอซาร์ ชาวบ้านเคยประกอบอาชีพซ่อมเสากระโดงเรือและทำเสากระโดงเรือขาย (สัมภาษณ์ 4 ธันวาคม, 2537)

การที่กาแลบิโอซาร์เป็นท่าเรือที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน บทบาทของกาแลบิโอซาร์เปรียบเสมือนศูนย์กลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างพ่อค้าที่นำสินค้าจากภายนอกเข้าไปขายแก่ชาวบ้านในชุมชนนั้น หรือชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไป สินค้าที่ส่งออกจากท่าเรือกาแลบิโอซาร์ได้แก่ ของป่าชนิดต่าง ๆ สัตว์ป่า ไม้ เสิบียงอาหาร ภาชนะดินเผา และเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น ส่วนสินค้านำเข้าได้แก่ ผ้าชนิดต่าง ๆ จากจีนและปัตตาเวียเป็นส่วนใหญ่ เครื่องถ้วยจีน เครื่องถ้วยยุโรป และเครื่องทองเหลือง เป็นต้น (เจ๊ะไซ๊ะ เจ๊ะอาลี และมือแย โต๊ะโอะ๊ะ, (สัมภาษณ์) 16 ธันวาคม 2537)

อย่างไรก็ตาม กาแลบิโอซาร์ก็เหมือนกับเมืองท่าอื่น ๆ ทางชายฝั่งตะวันออกที่พบกับความรุ่งโรจน์สูงสุด แล้วเริ่มเสื่อมลงด้วยเหตุผลของสภาพภูมิศาสตร์

ซึ่งเกิดจากการตื้นเขินของลำน้ำ ทำให้ไม่เหมาะต่อการเป็นศูนย์กลางการค้าอีกต่อไป ดังนั้น เมื่อกาแลบิโอซาร์เริ่มเสื่อมลงศูนย์กลางการค้าขายได้ย้ายออกมายังเมืองกรือเซะ ซึ่งอยู่ติดกับชายฝั่งทะเล สามารถรองรับเรือสินค้าขนาดใหญ่จากต่างประเทศที่แวะมาค้าขายได้มากกว่า กาแลบิโอซาร์จึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงกลายเป็นเพียงท่าเรือเล็ก ๆ ในปัจจุบันบริเวณที่เคยเป็นท่าเรือได้กลายเป็นทุ่งนาขนาดใหญ่

ข้อมูลจากเอกสาร สภาพทางภูมิศาสตร์ ร่องรอยทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี ตลอดจนชื่อสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของผู้รู้และชาวบ้านในพื้นที่บริเวณนี้ย่อมเป็นสิ่งยืนยันถึงสภาพความเป็นเมืองท่าค้าขายติดต่อกับชุมชนภายในและชุมชนภายนอกของกาแลบิโอซาร์ในพุทธศตวรรษที่ 20-21 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเผยให้เห็นศักยภาพของกาแลบิโอซาร์ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการค้าก่อนการสร้างเมืองกรือเซะ อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดในเรื่องมิติแห่งเวลาและการขาดแคลนข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้กาแลบิโอซาร์ยังเป็นปริศนาที่รอคอยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์แขนงอื่น ๆ รวมทั้งอาศัยการสำรวจขุดค้นตลอดจนการตีความจากนักโบราณคดี จึงจะช่วยให้ภาพของกาแลบิโอซาร์กลายเป็น "ภาพประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์"

เชิงอรรถ

- 1 ลังกาสุกะเป็นรัฐโบราณที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามกาลสมัยดังต่อไปนี้
 1. พุทธศตวรรษที่ 11-12 ปรากฏชื่อในเอกสารจีนว่า
 - 1.1 หลังยาซัว (แปลว่า หมาป่า - พัน - สวรรค์สร้าง/ตบแต่ง)
 - 1.2 หลังยาซู่ (แปลว่า หมาป่า - พัน - เครา - ทนวด)
 - 1.3 หลังเจียซู่ (แปลว่า ตำแหน่งขุนนาง - ขยาย/เพิ่ม)
 - 1.4 เหลียงเจียซู่ (แปลว่า ขอบ/สันเขา - ขยาย/เพิ่ม - สร้างสวรรค์/ตบแต่ง)
 - 1.5 เจียโม้ลั้งเจีย (แปลว่า ขยาย/เพิ่ม - ชัด/ดู - คลื่น)
 2. พุทธศตวรรษที่ 16
 - 2.1 ปรากฏชื่อในเอกสารจีนว่า หลังยาซู่
 - 2.2 ปรากฏชื่อในจารึกหิมพ์ที่เทวสถานราชาเชศวรเมืองต้นจูว์ประเทศอินเดียว่า อิลังคาโคกะ (แปลว่า เมืองสหพันธรัฐแห่งอโคทหรือเมืองอันรุ่งเรืองด้วยความรักสมานฉันท์และมีความสุข)
 3. พุทธศตวรรษที่ 18 ปรากฏชื่อในเอกสารจีน ว่า หลิงยาซี(เจีย) (แปลว่า ยอดเขาของหอ/สถูป/บนสวรรค์-ฝัน)
 4. พุทธศตวรรษที่ 19 ปรากฏชื่อในบันทึกของมาร์โคโปลโลว่า โลฉัซ
 5. พุทธศตวรรษที่ 20 ปรากฏชื่อในเอกสารมลายูนาครกฤตาคมว่า เล็งกาสุกะ
 6. พุทธศตวรรษที่ 21 ปรากฏชื่อในเอกสารพ่อค้าอาหรับว่า
 - 6.1 ลังคะสุกะ
 - 6.2 ลุงสะกา
 7. พุทธศตวรรษที่ 22 ปรากฏชื่อในเอกสารจีนว่า หลังซีเจีย
 8. พุทธศตวรรษที่ 24 ปรากฏชื่อในตำนานมะโรงมทวงศ์ ว่า ลังคะสุกะ-ลังกาสุกะ
 9. พุทธศตวรรษที่ 25
 - 9.1 ปรากฏชื่อในมุขปาฐะไทรบุรี ว่าอลังกาห้สุกะ
 - 9.2 ปรากฏในมุขปาฐะของปัตตานี ว่า ลาวันสุกะ (อัมรา ศรีสุชาติ, 2540 : 1-4)
- 2 เมืองปัตตานีในอดีตหมายถึงพื้นที่บริเวณจังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดนราธิวาสและกลันตัน ตรังกาฬ ไทรบุรี ประเทศมาเลเซีย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยได้ยกภูมิล้านัน ตรังกาฬ ไทรบุรี ให้แก่ประเทศอังกฤษ เพื่อแลกกับเงิน 6,000 ปอนด์ ที่ใช้สร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯมายังอำเภอสุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส เมื่อรัฐบาลไทยจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองภาคใต้ในพ.ศ.2449 เมืองปัตตานีถูกยกระดับเป็นมณฑลปัตตานีจนกระทั่งถึง พ.ศ.2474 รัฐบาลประกาศแยกมณฑลปัตตานีออกเป็น 3 จังหวัด คือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส
- 3 แวดินเผา (Spindle whorl) เป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งที่ใช้ปั่นด้าย ทำด้วยดินเผา เจาะรูตรงกลาง มีรูปทรงแตกต่างกัน เช่น กลมแบน หนุนสูง ครึ่งวงกลม เป็นต้น

บรรณานุกรม

- ทิวา ศุภจรรยา และ กฤษณพล วิชพันธุ์. 2540. "สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี," ใน *ประวัติศาสตร์ ปัตตานี อาณาจักร 2,000 ปี ลังกาสู่กะ. ปัตตานี : สำนักส่งเสริมและการศึกษาต่อเนื่อง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.*
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2523. "ตามพหุรงค์". วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร .
- อนันต์ วัฒนานิก. 2540. "จากเมืองลังกาสูกะมาเป็นเมืองปัตตานี," ใน *ประวัติศาสตร์ ปัตตานี อาณาจักร 2,000 ปี ลังกาสู่กะ. ปัตตานี : สำนักส่งเสริมและการศึกษาต่อเนื่อง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.*
- อมรา ศรีสุชาติ. 2540. "บทวิเคราะห์ทางโบราณคดีต่อการเสวนาเรื่องค้นหาแหล่งอารยธรรมปัตตานี อาณาจักร 2,000 ปี 'ลังกาสูกะ' ๆ," กรุงเทพฯ : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 10, (สำเนา)
- Teeuw, Addries and Wyatt, David K. 1970 . *Hikayat Patani : The story of Pattani .*
Volkenkunde : Koninklijk Institut Voor Taal - , Land - En.
- Bougas , Wayne. 1990 . "Patani in the Beginning of the XVII° Century," *Archipel*,
39, 113-138.
- . 1994 . *The Kingdom of Patani Between Thai and Malay Mandula .*
Solangor : Institus Alam dan tamdum melaya Universiti Kebansaan.
- Wheatley, Paul. 1961 . *The Golden Khersonese : Studies in Historical Geography of Malay. Peninsula before A.D. 1500.* Kuala lampur : s.n.

สัมภาษณ์

- เจ๊ะไซ๊ะ เจ๊ะอาลี. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4. 2537. ผู้ให้สัมภาษณ์. 12 ธันวาคม 2537.
- นายนิรอยาลี นิมะมั่ง. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2. 2536. ผู้ให้สัมภาษณ์. 5 ธันวาคม 2536.
- นายพิชัย แก้วขาว. อาจารย์แผนกช่างยนต์ วิทยาลัยเทคนิคปัตตานี. 2537. ผู้ให้สัมภาษณ์.
30 มีนาคม 2537.
- นางมือแย โต๊ะโอ๊ะ. 2537. ผู้ให้สัมภาษณ์. 16 เมษายน 2537.
- นายวงศ์ สุวรรณ. 2537. ผู้ให้สัมภาษณ์. 30 มีนาคม, 4, 5 เมษายน 2537.
- นางแวสะปีเยาะ สมานพิทักษ์. 2537. ผู้ให้สัมภาษณ์. 30 มีนาคม 2537.

มิเชล เดอ มงแต็ญ